

Historik om Ås Brunn

ÖSTRA EMTERVIKS HEMBYGDSGÅRD

ÖSTRA ÄMTERVIK - VÄRMLANDS MEDELPUNKT

Intresse för hembygd börjar med insikten att en bygds framtid hänger samman med hur vi värdesätter dess historia. Geografiskt ligger Östra Ämterviks socken mitt i Värmland. Mellan sjöarna Visten och Fryken sträcker sig de skogsklädda bergen och bördiga dalargångarna. En dalgång sträcker sig från kyrkbyn Prästbol norrut till Mårbacka denna dalgång var en gång en vik av Fryken och ortsnamnet Emtervik kan mycket väl stamma från den tid då sjöfåglar hade sitt Eldorado i det grunda vattnet i viken. Emt betyder svan på gammal svenska och vi bor alltså i Svanvik. På den tiden sjöar och vattendrag utgjorde förbindelseledar så var Västra och Östra Ämtervik en församling med församlingskyrkan i Östra Ämtervik. I början av 1700-talet bildade västämtingarna en egen församling. Östra Ämterviks historia sträcker sig långt bakåt i tiden. Lämningar i form av gravrösen och rester av fornborgar minner om en tid som vi vet ytterst lite om. En medeltidskyrka finns omnämnd, mynt och andra föremål som hittats tyder på att det var en livlig handel på den östra sidan av Fryken en gång i tiden.

Under en period från slutet av 1700-talet, till en bit in på 1800-talet var Östra Ämterviks socken en av de folkrikaste i Värmland. Detta var före urbaniseringen innan utvandringen till Amerika på allvar tog fart. Östra Ämtervik hade inte mycket att erbjuda i industrialiseringstider. Råvarorna som fanns var skog. Här fanns förstås goda berättartraditioner och vackra vyer men det skulle ta sin tid innan någon kunde leva på det. Vattendrag som var betydelsefulla i industrialiseringen barndom var det sparsamt med. Det som fanns var och är en mindre älv som går från Gårdsjön till Visten. Där etablerades Gårdsjö Bruk. Malm forslades vintertid med hjälp av hästar från Bergslagen till Gårdsjö där den förädlades. Järnet kördes sedan till Prästbol för att sedan med prämar fraktas söderut längs Fryken.

Östra Ämtervik kommun slogs samman med Sunne kommun 1952. Den ena servicinrättningen efter den andra har så försvunnit från orten. Fram till 1996 kunde vi dock stoltsera med en egen bank. Östra Ämterviks sparbank hade då under många år varit den minsta banken på svenska fastlandet. Banklokalen finns nu återuppbyggd på hembygdsgården. Kyrkan, affären och en bilverkstad är vad finns kvar av den allmänna servicen i bygden. Industrin som finns är ett mindre sågverk. Trots att Östra Ämtervik i dag endast har en fjärdedel av det innevånarantal det en gång hade så är det fortfarande ett levande samhälle.

De ca 800 innevånarna håller igång ett antal olika föreningar. Här finns hembygdsföreningen, som bildades 1948. Teaterföreningen Emterviksamatörerna, har varit verksamma sedan 1969 och uppför varje år ett teaterstycke ur någon av Selma Lagerlöfs berättelser. Emterviksamatörerna har bl. a. tilldelats Mårbackapriset 1988. Föreningen Trillan och Kyrkvägar som bildades 1997 rustar upp gamla kör- och skogsvägar i socknen och ordnar varje sommar vandringar efter vägarna.

Vi har idrottssällskapet Emtarna vars fotbollslag spelar i division 5. På senare år har även Föreningen Bygdeutveckling bildats. Turism är naturligtvis en viktig del av verksamheten i socknen. Här finns fyra anläggningar med boende för turister eller konferensgäster. Mårbacka med sina 40.000 besökare årligen ger bra förutsättningar för turistnäringen i bygden. Framåtanda och framtidstro saknas inte, det vittnar storsatsningar inom jordbruket om, liksom alla de kreativa samarbetsprojekt som under de senaste åren startas.

Södra Ås Brunns – och badanstalt i Östra Ämtervik

Under 1600- och 1700-talet när det efter utländsk förebild blev på modet bland dåtidens herrskap och ståndspersoner även här i landet att sommartid ägna sej åt källkurer för hälsans vederkvickande och bibehållande, kom en fryksdalsk surbrunnstyp att tidigt spela en framträdande roll. Den låg emellertid ej i Östra Ämtervik. Så här skriver den frejdade värmländske hävdatecknaren Erik Fernow (1735—91) i sin välkända landskapsbeskrivning:

”Hälsobrunnar och hälsokällor har i de senare åren hos oss till stor myckenhet blivit bekanta. Herr direktör Hülphers uppräknar 30 sådana inom Värmland, men de är väl ändå flera, som ett eller annat år brukas och åter läggs igen. Min oförgripliga mening är, att om alla kallkällors vatten kan göra samma gagn som Loka (anm. von Linné Västg. resa, sid 266), skulle vi väl ofta kunna räkna 10 på ett enda hemman och stundom vid ett torp. Sedan den trakt, där Loka ligger, blev från vårt Färnebo lagd till Grythyttan i Västmanland, blir väl Hervegstorps surbrunn på Kalhytte ägor, invid Färnsjöns strand vid Filipstad, hos oss både den märkvärdigaste och den äldsta. Archiater Hjärne sände redan 1680 doktor Tranaeus att pröva den. Eds källa i Fiskekils socken har fordomdags varit så besökt och namnkunnig, som Loka var intill 1761, den nyttjas än av några kringboende herrskaper. Skoga mineralbrunn i Eks-härad har på 50 år både varit mycket nyttjad och gjort vackra kurer. Gillberga brunn är av herr dokt. Rudberg beskriven, och av många nu flera år å rad godkänd. Nu på några år har en surbrunn på Berga ägor i Lysviks socken kommit i rop och i gång, vilken gjort nästan otroliga kurer, och som mer och mer börjar besökas av höga och låga. (Anm Häradshövding Lanner och komminist. mag. D. Ekman, som bor här invid, har hederligen föresatt sig, att denna mineralkälla skall på intet sätt skämmas genom överbyggnad eller annat, som kan hindra luften att arbeta till lika med källans natur.) En stark och strid mineralkälla på ingenjör O1. Ågrens ägor i Säljebråten, Frykeruds socken, har inom kort tid botat en mycket svagsint människa. För övrigt finns väl överhuvud taget två källor för varje hemman, så att den som i Värmland inte har desto mer ledsamt, och desto mindre utväg till penningars avsättning, ej behöver fara över sjön efter vatten.”

Så långt salig Fernow. I hans tid hade vattnet i provinsens många surbrunnar tydligen enbart tagits i anspråk som hälsodryck, badliv i anslutning till källorna skulle börja florerera mera allmänt först under nästföljande sekel. Om Vålberga brunn belägen i hemmanet Östra Berga i Lysviks socken må kortfattat sägas att den hölls i drift under hela 1800-talet. Sista badåret var enligt uppgift 1917. Därmed var brunnsepoken Vålberga slut.

Den värmländska brunns- och badkulten kom sålunda att efter hand utveckla sej till en ej obetydlig hälso- och rekreationsverksamhet enligt dåtidens sätt att idka sommarsemester. Till de många större och mindre brunns- och badinrättningar, som på sin tid fanns utspridda lite varstans i landskapet, hörde även Ås Brunn belägen på mark under helgärdshemmanet Södra Ås och helt nära färdvägen, vilken sedan urminnes tid förbundit denna del av Fryksdalen med Klarälvens dalgång. Brunnskällan, som ej var särskilt djup, rann upp i kanten av en huvudsakligen barrskogsbevuxen sandmo genomfluten av en mindre bäck med mossartade bräddar. Området låg i sänkan mellan tvenne bergaryggar, vars toppar nådde 200 m nivån över havet. Den ena höjden låg i byn Norra Ås, den andra i Södra Ås. Från källplatsen löpte åt flera håll, torra, mjuka promenadstigar in i den omgivande frodiga och högresta skogen. Stigar, som lämpade sej utmärkt för stilla spatserturer innebärande rogivande synintryck och avstressande tankar åt vandraren. Den behagliga, lantliga friden föreföll i det närmaste total.

Upprinnelsen till brunnen var alltså här liksom annorstädes en på platsen anlagd källa eller surbrunn med järnhaltigt vatten, sedan lång tid tillbaka och under mer eller mindre ockulta former nyttjat av traktens allmoge som bot mot allehanda krämpor. Så småningom föddes och realiserades tanken, att enligt tidens högreståndsvanor låta timra ett badhus vid källan att mot avgift nyttjas av allmänheten.

Ljtnant Erik Gustaf Lagerlöf, Mårbacka.
Fotograf: Gust. Joop & Comp., Stockholm

Bland initiativtagarna till planen fanns den sedermera litterärt bemärkte "ljtnanten Erik Gustaf Lagerlöf 1819—85" på Mårbacka och hans penningstarke svärfar, brukspatronen "Carl Johan Wallroth 1791—1869", då ägare till bl. a. Gårdsjö stångjärnsbruk i Östra Ämtervik. Tvenne sinsemellan oberoende fakta antyder, att det nya badhuset stod klart till säsongen 1855. Men redan dessförinnan hade en lycka i anslutning till källan blivit avsatt för badhusbygget. På laga skifteskartan över hemmanet S Ås, upprättad 1854, finns "Brunnsplanen" markerad dock utan inritade brunnsbyggnader. Områdets storlek utgjorde i nutida areal 1,5909 ha. varav större delen eller 1,0504 ha. sedan gammalt varit för hemmanet samfällad mark.

Den äldsta kända reklamnotisen angående Ås Brunn införd i Nya Wermlands Tidningen år 1856 dels 31 maj, dels 4 juni och dels 7 juni antyder indirekt, att badverksamheten påbörjats året innan, d. v. s. 1855. Notisen lyder:

"Den inom Östra Emterviks socken vid gästgivaregården Södra Ås belägna Brunns- och Badinrättning öppnas till allmänhetens begagnande, mot samma billiga afgift som föregående år, den 18 nästkommande Juni. På logis för brunnsbesökande finnes god tillgång uti de till brunnen närbelägna gårdar, och kan derom corresponderas med Brunnsbestyrelsen under adress Carlstad och Bävrik.

*Södra Ås den 27 Maj 1856.
Brunnsbestyrelsen."*

Den nyss citerade annonsen må något kommenteras. Omständigheten att Södra Ås sedan 1700-talet var s. k. gästgiverihemman, d. v. s. med ålagd skyldighet att mot särskilt fastställd taxa bl. a. härbärgera, förpläga och transportera resande, hade säkerligen inget samband med brunnslokaliseringen. Hälsokällans reella och/eller inbillade helande kraft må ha varit det primära, att brunnen fanns i just S Ås hade intet att skaffa med byns funktion i kommunikationshänseende. Givetvis passade det bra, att man på nära håll från den nyetablerade brunnen kunde erbjuda ev gäster in-kvarteringsmöjligheter i bl. a. de fyra gårdar, som sedan länge bildat ambulatoriskt gästgiveri "När Jong Lars, ve Gata, i Nästa" och "på Hagen". Den anförda adressorten Bävrik kan antyda, att ännu en välkänd1 betrodd och mångsysslande dåtida östämting, riksdagsmannen i bondeståndet Nils Andersson (1818—91) "på Tömta" i Bävrik, Ö:a Ämtervik, tillhörde den första s. k. bestyrelsen för brunnsangelägenheter.

Den i kronologisk ordning näst äldsta kända tidningskungörelsen rörande den nya badanstalten i Ås finns att läsa i NWT lörd den 20 juni 1857. Den lyder:

Brunns- och Badinrättning

Den inom Östra Emterviks socken vid gästgivaregården Södra Ås belägna Brunns- och Badinrättning öppnas den 18 juni. Brunns- och Badafgiften blifver i likhet med föregående åren ytterst billig, och ega de som vilja begagna sig af nämnde inrättning att i afseende på förfrågningar, derom korrespondera med undertecknad under adress: Sunne, Gårdsjö bruk och Korterud. På Brunnsbestyrelsens vägnar

Eric Jonsson.

Angående de uppgivna adressorterna må anmärkas, att Östra Ämtervik ännu 1857 saknade egen postanstalt, vid Sundsvik (Sunne) fanns den geografiskt närmast belägna. Gårdsjö bruk innehades vid aktuell tidpunkt och även senare av löjtnant Lagerlöfs svåger, den i allmänna värv mångerfarne bruksägaren Carl Henrik Wallroth (1829—89), som med sin familj bebodde brukets huvudbyggnad. I hemmanet Korterud i Ö:a Ämtervik åter ägde bonden Erik Jonsson (f 1823) gården ”*Där Nol*”, som tidigare f. ö. kallats ”*Där Öst*”. Han fungerade i flera år som brunnsföretagets verkställande styresman eller intendent. Erik i Korterud har annars gått till historien som mångårig styrelseledamot av socknens ”*Brandstods Comité*” (av hans hand finns åtskilliga brandbrev bevarade) bl. a. under den period — 1865 t. o. m. 1875 — då löjtnanten på Mårbacka satt ordförande i sagda kommitté. Hans bemärkta dotter Selma återger f. ö. i kapitlet Fyrti grader i självbiografin *Ett barns memoarer*, 1930, en episod där bl. a. ”*försäkrings— tjänstemannen*” Erik i Korterud fått skymta.

I en den i juli 1857 daterad vattenanalys utförd av doktor N P Hamberg heter det, att vattnet från hälsokällan vid Södra Ås i Östra Ämtervik innehåller järnoxid, kolsyrad kalkjord, källsyra och källsaltsyra. Vattnet tillhör den klass av mineralvatten, som kallas ”*stålvatten*”, och är gagneligt för bl. a. bleksot, skroffler, gikt, slapphet i matsmältningsorganen och könsorganen.

Brandförsäkring

Den första brandförsäkringen avseende ”*Södra Ås Bruns- och Badinrättning*” (brev nr. 331) är dagtecknad den 22 juni 1864 och underskrevs på brunnsintressenternas vägnar av dåv bokhållaren på Gårdsjö bruk Carl Nyman (1831 - 1899). Tre olika åbyggnader har under 1850-talet för brunnsändamål blivit uppförda på den gräsbevuxna lyckan i hälsokällans närhet. Enligt brandbrevet beskrivs brunnsbyggnaderna som följer:

1. Badhus av timmer i en våning innehållande 9 olika utrymmen under yttertak av spån. Huset saknar utvändig brädfodring men är målat och i nytt skick. Dess längd utgör 54 fot, bredd 28 och höjd från ryggåsen anges till 24 fot. Försäkringsvärde 2.400 rdr. riksmünt.

2. Vedskjul av timmer under yttertak av tegel, saknade brädfodring men är målat utvändigt, mått enl ovan resp 18 — 17 — 13 fot. Försäkringsvärde 80 rdr. rmt.

Vedskjulet, beläget i omedelbar anslutning till badhuset, har som synes betydande dimensioner vilket kunde behövas, ty vattenuppvärmning kräver som känt mycken energi.

3. Källhus av timmer med brädtak, målat, mått resp 14 - 12 - 9 fot. Försäkringsvärde 20 rdr. rmt.

Summa åbyggnadsvärde 2.500 rdr. rmt.

I omedelbar närhet av de redovisade tre brunnsbyggnaderna finns en mindre stuga, ”*Brunnsbag*” kallad, som f. ö. alltjämt står kvar och är äldre än de tre brandförsäkrade brunnsusen. Här må inflickas, att senare brunnsägare helt kom att omdana dessa fyra åbyggnaders utseende, både in- och utvändigt.

År 1865 infördes i NWT trenne lördagar å rad nämligen 13, 20 och 27 maj följande annons:
Södra Ås Bruns- och Badinrättning, belägen i Östra Ämterviks socken, vid _ mil allmän landsväg, _ mil från ångbåtsled å sjön Fryken, vid Herresta lastageplats, i närheten af sockenkyrkan, öppnas till begagnande för innevarande år den 18:de nästa Juni. Enligt undersökningsprotokoll af medicine doktorerne Hök och Hamberg äro vattnet och gyttjan vid denna helsobrunn särdeles välgörande i mångahanda sjukdomar, såsom bleksot, skroffler, gikt, rheumatism, m. m.

Brunns- och badafgiften blifver lika med förra året.

Till upplysning meddelas, att det finnes god tillgång på logis för brunnsbesökande uti de i brunnsnärhet belägna gårdar.

En läkare har godhetsfullt utlofvat, att några gånger under terminen besöka brunnen. Skriftliga eller muntliga förfrågningar göras hos direktionen för S:a Ås Brunns- och Badinrättning, hvars adress är Carlstad eller Sunne och Mårbacka.

Av nyss återgiven annons ur NWT synes framgå, att löjtnanten på Mårbacka vid denna tid mer än till förne hade engagerat sej i brunnsdriften. Adressorten "Carlstad" antyder kanske, att hans svåger, dåv läroverksadjunkten i Carlstad Carl Oskar Schenson (1824 - 98) kan ha fungerat som referens bland residensstadens presumtiva brunns-gäster. (Jfr kap Morbror Schenson i Ett barns memoarer).

Brunnsannonsen omvittnar också, hur nya kommunikationer vid 1860-talets mitt på allvar gjort entré i Fryksdalen. Nu var man ej enbart hänvisad att skaka fram i gästgivarkärror längs knaggliga färdvägar backe upp och backe ner, nu kunde man bekvämt nyttja ångbåtsleden på sjön Fryken, stiga av vid Herresta och till fots vandra biten upp mot Ås. Läkarekontroll låt vara av mera sporadisk art garanterade att de ärade brunnsbesökarna erhöll god medicinsk omvårdnad. Deras inkvartering ordnades fortsatt i präktiga närliggande bondgårdar i Södra Ås.

Lagerlöf och Ås Brunn

Men den av bl. a. löjtnanten på Mårbacka livligt omhuldade brunnsanstalten ville uppenbarligen till en början ej bli någon riktig och varaktig framgång. Konkurrensen från närliggande, tidigare etablerade brunns- och badinrättningar med måhända större komfort spelade säkerligen en ej alldeles obetydlig roll. Kundkretsen inom socknen var begränsad, man hade genom annonser i hufvudsak vänt sej till stånds- och societetspersoner på andra orter. Att salubjuda brunnen till dessa erbjöd svårigheter.

Vi har i det föregående citerat tre olika annonser rörande Ås Brunn införda i NWT på 1850- resp 1860-talet. Här må återges en något yngre notis publicerad i samma tidning lörd den 3juni, onsd den 7 och lörd den 10 juni år 1871. Kanhända hade löjtnant Lagerlöf vid denna tid lämnat sin plats i brunnsbestyrelsen och låtit Erik i Korterud återta den.

Södra Ås

Brunns- och Badinrättning

belägen i Östra Emterviks socken, vid allmän landsväg och 1 mil från Herrestads ångbåtsstation vid sjön Fryken, öppnas till begagnande för innevarande år den 19:de nästa Juni.

Enligt undersökningsprotokoll af medicine doktorerna Höök och Hamberg i Stockholm, äro vittnet och gyttjan vid denna helsobrunn särdeles välgörande i många sjukdomar, såsom bleksot, skroffler, gikt, rheumatism m. m. Läkare kommer att besöka brunnen.

Brunnsafgiften blifver Rmt 1:50

Gyttjebad med dusch för stånds personer " 0:40

D:o d:o för allmoge " 0:25

Tillgång på logis finnes uti de i brunnens närhet belägne gårdar.

Skriftliga eller muntliga förfrågningar göras hos Direktionen för Södra Ås Brunns- och Badinrättning, hvars adress är Carlstad eller Sunne och Korterud.

Södra Åhs i Maj 1871

Som man kunnat vänta sej har den ovan återgivna brunnsannonsen av år 1863 i långa stycken samma ordalydelse som den nyss citerade från år 1871. I åtminstone ett intressant hänseende skiljer sej dock den senare från den förra. Därför har båda beretts plats i uppsatsen. Att bestyrelsen för Ås Brunn tidigt och slutgiltigt insett reklamens betydelse är uppenbart. År 1871 har marknadsföringen ytterligare finslipats, säsongsansöneringen har ej längre formen av en allmänt hållen kungörelse, nu innehåller texten även prisuppgifter för de aktuella tjänster etablissemangen kan erbjuda sin ärade kundkrets. Annonsen är utformad som en slags varudeklaration för att nu använda en modern term, vilken då troligen ej var uppfunnen, allt givetvis i det vällovliga syftet, att från när

och fjärran söka locka så många gamla och nya badgäster som möjligt. Komforten har tydligen gradvis förbättrats sedan starten 1855. Sedan 1860-talet har gyttjebadet blivit något av en specialitet för brunnen. Läkarkontrollen synes ha blivit mer regelbunden.

Enligt av Ö:a Ämterviks bevilningsberedningskommitté för åren 1875 resp 1876 upprättade längder över föreslagna värden å byggnader i orten, har Ås Brunn vardera året taxerats i 2.000 kr, medan ex. vis en husbehovskvarn i samma hemman upptagits i blott 400 kr.

Några åt eftervärlden kvarlämnade mera detaljerade skriftliga eller muntliga meddelanden om hur badliv, brunnsdrickning, inlogering m. m. tillgick i Ås på den s. k. gamla goda tiden d. v. s. 1800-talet finns sannolikt ej. Selma Lagerlöf i sin himmel må förlåta, att vi med detta konstaterande alldeles bortser från hennes enligt ovan redovisade stoff. Verksamheten vid brunnen förefaller tydligen ingen samtida minnestecknare tillräckligt exklusiv för att bevärdigas bli fästad på papper. De ortsbor eller badgäster, som bildligt talat varit brunnar att ösa ur vad beträffar större och mindre episoder i anstaltens tidigare historia, har för länge sedan slutat verka. Deras röster, tycks det, fick tystna alltför snabbt, ingen hann i tid bärga ens några av deras hågkomster.

Hälsa

Det har berättats, att Ås Brunn på 1890-talet (möjligen även senare) vid några tillfällen fick besök av den märklige, då vittbekante helbregdagöraren F. Ä. Boltzius från Grava socken, ”*Böllschuss*” gemenligen kallad, i samband med av socknens missionsförsamling avhållna friluftsmöten i brunnaparken. Boltzius vittnade och botade sjuka genom bl i handpåläggning.

1) Att patienter främst besvärade av gikt och reumatiska åkommor blev helade efter en tids vistelse vid hälsobrunnen, därom berättas alltjämt. På det nya badhusets västra gavel hängde i höjd med övervakningen långt in på 1900-talet ett flertal käppar och kryckor m. m., som de tillfrisknade kunnat lämna kvar, då de for hem från Ås Brunn. Tyvärr har dessa synbara bevis för brunnskurernas gynnsamma verkan nu sedan länge skattat åt förgängelsen. Det lär ha varit dåvarande maskinisten vid badhuset, Olle Byström, 2) som någon gång på 1910-talet helt enkelt eldade upp ”reklamen” i badets ångpanna. Kanske tycktes det honom, att de kvarlämnade effekterna bara utgjorde en samling anskrämligt bråte, ovärdigt att sparas åt eftervärlden, kanske lydde han bara order, när redskapen förvandlades till rök.

Bad

Hur tillgick då badningen vid Ås Brunn den gången, när seklet var ungt? En minnesgod ortsbö, förre ordföranden i Östra Emterviks hembygdsförening, Carl Hagestam i Södra Ås (f 1893), har haft vänligheten att såväl skriftligen som muntligen delge ett flertal hågkomster från sin barndomstid, då han själv till följd av ohälsa fick uppsöka brunnen för stärkande hälsobad, Hagestam berättar.

Det nya badhuset, som revs i början av 1970-talet, ersatte ett tidigare byggt på 1800-talet. Det nya var uppfört i två våningar med tvenne ingångsdörrar på den norra långsidan. Den västra dörren ledde till 1:a klass inrymt i husets västra del. Här fanns t. o. m. en väntsal för de badande. I badhusets östra ände låg 2:a klass. Till dem bland ortens nobless, som frekventerade badet, hörde t. ex. familjen Chöler på Gårdsjö. Men inte bara välsituerade sökte sej hit vid denna tid, även mindre be-medlade kunde på bekostnad av socknens olika fattigrotar bli hitsända för att undergå ett eller flera bad. Såväl klass I som II ägde sin publik. 3) Ur hälsokällan, som låg och ännu ligger omedelbart öster om badhuset och hade en särskild överbyggnad i form av ett månghörnigtbrunnshus med väggfasta träbänkar, pumpades badvattnet upp för hand medelst tvenne träpumpar. Som pumpare tjänstgjorde två avsig komna gubbar, (husförhörslängden använder den bryska beteckningen ”*idioter*”) bröderna Lars och Johan ”*på Myra*” i Korterud. 4) Ef ter den ene broderns död hjälpte Gustaf Österberg i ”*Öster Ängbröten*” i Norra Ås till med pumpningen. Efter dem kom Johan Nordin.

Från pumparna leddes vattnet via trärännor en del till ett par större, vedeldade grytor, en annan del till en kallvattenreservoar i form av en stor trälår inne i badhuset. Både varmvatten-grytor och pumpar stod placerade på en sockel efter badhusets södra långvägg. Den, som hade till uppgift att elda under grytorna, var Lina i "Brunnshag" (stugan kallas numer "Parkhyddan"), vars mor hette Britta. Lina fick svara för att baderskan, Åsensänka 5), hade tillräckligt mycket uppvärmt badvatten till sitt förfogande. Änkan tillverkade själv sina badborstar av björnmosstågor, vilka "rev" bra och som hon hämtat i skogen. Åsensänka hade varit baderska vid brunnen redan före sekelskiftet.

Ännu i 1900-talets början var anstaltens specialitet fortsatt gyttjebadet, vilket, som redan är omnämnt, börjat serveras under brunnsens första verksamhetsår. Badgyttja hämtades upp från den närbelägna myrjordsaktiga bäckravinen helt nära bäckkanten och var även den starkt järnhaltig. Vid upptagning av gyttjan använde man först en skruv av trä, senare nyttjades för ändamålet ett specialverktyg i form av en fyrskuren stock, vars plana sidor urskålats som nedanstående skiss utvisar.

Gyttjebadningen, som försiggick inne i badhuset, tillgick så, att badgästen placerades på en träbock eller plint denna sistnämnda finns f. ö. alltfjämt bevarad inne i hembygdstugan och blev därpå insmetad och inknådad med badgyttjan. I rummets tak ovan den sålunda behandlade badgästens huvud fanns en läderhylsa vridbar i olika lägen och fungerande som dusch. Åsens änka klev härvid upp på en stege och kunde därifrån nå och icke utan precision manövrera hylsan så att en kraftig vattenstråle begjöt den badandes kropp och sköljde honom eller henne ren från gyttjan. Därefter återstod ett bad i varmvattenkaret. Som badkar användes f. ö. ännu kring sekelskiftet laggade, ovala, hemtillverkade träsåar med c:a 2 fots hög kant förfärdigade av bl. a. i den dåvarande brunnsägaren själv, Johan Olsson. Badandet skedde sålunda efter vårt sätt att se i en högst primitiv och spartansk miljö, men denna torde ändå för sin tid ha betraktats som lyxbetonad. Anspråken var ju annorlunda då. Av en bevarad "Afräknings & KassaBok" från år 1904 framgår bl. a. i benämningarna på de olika badformer, som vid denna tid tillhandahölls:

Gyttjebad, tvålmassagebad (1:a och 2:a klass), saltbad (dito), vattenbad (dito), tallbarrsbad (dito), halvbad (dito) och ångbad.

Några i sammanhanget intressanta prisuppgifter från år 1907 må tillfogas: 1 kg tallbarrsolja kostade 24 kr, i kg tvål 1:10, i kg salt 2:40 kr.

Johan Olsson epoken

Sedan nyssnämnde Johan Olsson övertagit brunnsrörelsen, lät han utmönstra de gamla vattengrytorna i utbyte mot en stående ångpanna. Ångan fick genom rörledningar dels uppvärma kallvattnet och dels även badhytten, ett stort framsteg i fråga om komfort. Den först anskaffade ångpannan till badhuset blev så småningom ersatt av Olsson med en liggande panna.

När Åsensänka lämnat sin mångåriga befattning som baderska, trädde Fredrika "på Fôråsmärra" 6) i Södra Ås till. Hon avlöstes omkr 1920 som baderska av änkan Karolina (Lina) Wickström 7). Ingen av de tre nu nämnda brunnsbaderskorna hade väl från början någon egentlig vana eller utbildning i yrket, men lust och övning gav på känt manér med tiden färdighet.

Fram till år 1900 hade verksamheten vid Ås Brunn drivits i bolag av intressenter, vars namn genom decennierna växlat. Lagerlöf, Wallroth, Erik Jonsson, Nils Andersson är redan nämnda, på 1890-talet tillhörde även hemägaren Olof Olsson (1824 - 1901) i "Nästa" i S:a Ås brunnsanstaltens ledningskonsortium. Resturationen drevs en tid av Karin Olofsdotter Björklund f. 1867 i Brunnskog gift med Olof Jonsson på Kul i Ås. Gemensamt för hela epoken 1854-1900 är sålunda, att inrättningen drevs av sockenbor, som i allt väsentligt ägnade sej åt andra arbetsuppgifter och kom att engagera sej i "hälsobranschen" mera så att säga vid sidan om. Det ekonomiska utfallet torde knappast ha blivit märkligt för någon av delägarna. De må närmast ha lämnat sina uppdrag i brunnsbestyrelsen med lättnad. Marknaden var ingalunda rosenbeströdd, den fordrade en idog kundbearbetning inför varje säsong. Ingen framgång var lättvunnen. Rörelsen krävde fortlöpande investeringar och anställande av tjänstefolk. För att kunna hävda sej gentemot konkurrerande etablissemang, måste

man slå vakt om ett gott renommé. Alltjämt väntade Ås Brunn på den rätte, på en företagsam man med kapital och intresse att förnya den primitiva, nedslitna, halvsekelgamla badanstalten, en man driftig och fantasifull nog att arbeta upp kundkretsen och därmed omsättning och lönsamhet. Han fanns i bygden, tillhörde både på fädernet och modernet urgamla ämtervikssläkter och var därjämte besjälad av en icke ringa portion framtidstro och lokalpatriotism:

Förre landstingsmannen, hem. ägaren, söndagasskolläraren m. m. Lars Johan Olsson (1858 - 1943), vars namn vi redan mött. År 1900 övertog han Ås Brunn och kom att inneha rörelsen i precis 30 år.

Under denna tid omdanades, utbyggdes och moderniserades det mesta vid brunnen: En betydande restaurangbyggnad uppfördes 8), ett badhus i två våningar upprustades både vad gällde själva byggnaden som dess inredning, "Skogshyddan" sattes upp 9), de inom brunnsparken belägna fastigheterna "Môrrobo" 10) resp "Brunnshag" 11) förnyades. På Johan Olssons initiativ flyttades "Mjölnerstôga" från Skacksjö hemman till brunns närhet 7) och även vid uppförandet av "Lillbo" för medhjälperskan och senare restauratrisen Hilda Erikssons räkning år 1912 fanns hennes dåv arbetsgivare Johan Olsson med i bakgrunden. Sist men inte minst lät Olsson och hans hustru Emelia år 1910 bebygga en då nyligen avsöndrad egendom i Södra Ås, "Solbacka" kallad, med ekonomibyggnader, lillstuga och manbyggning i form av en rymlig och påkostad brunnavilla i tidens smak med utvändig snickarglädje och magnifik utsikt över dalgången i väster. Utan att undervärdera eller förringa de obestridliga insatser tidigare brunnsdelägare mäktat ådagalägga må ändå konstateras, att Johan Olsson var och förblev Ås brunns store byggmästare, nyordnare och omskapare. I Olssons händer upplevde hälsobrunnen i stort en enda sammanhängande högkonjunktur, möjligen med visst avbrott för de svåra åren under första världskriget. Några större ekonomiska lagrar torde emellertid trots allt ej heller Johan Olsson ha skurit på verksamheten, då han år 1930, trött efter alla arbetsfyllda år som brunnsidkare, överlät rörelsen till sin ovannämnda betrodda medhjälperska i många år, fröken Eriksson i "Lillbo". I hennes tid fortsattes driften i uppkörda hjulspår, men efter krigsutbrottet 1939 avstannade företaget, världen hade plötsligt fått annat att tänka på. Lokaliterna däribland även "Lillbo" togs i anspråk för militärt ändamål. Innehavarskan hade därjämte kommit upp i pensionsåren och gett sina bästa krafter.

Det har framgått, att brunnsledningen i Södra Ås redan tidigt insåg reklamens stora betydelse för en framgångsrik verksamhet. Även senare tiders brunnsinnehavare visar sej vara begåvade med ett väl utvecklat PR-sinne. Ätt på olika sätt sprida kännedom och upplysning om rörelsens existens var väl f. ö. kanhända en tvingande nödvändighet. Utöver publicerade säsongannonser i länsorganet NWT omnämns Ås Brunn under 1900 -talet även i ett antal samtida turist- och resebroschyrer och liknande. Vi tillåter oss här ge några belysande smakprov .

Skrivet om Ås Brunn

I fil. dr. Carl Forsstrands "Fryksdalen och Frykensäjöarna En handbok för turister", tryckt 1905 och en av de första i sin genre med anknytning till frykenområdet, omtalas ej Ås Brunn märkligt nog men däremot t. ex. de dåv gästgivaregårdarna Prästbol och Nolbergasviken i Ö:a Ämtervik, badorten Vålberga i Lysvik m.fl. turistmål. I Svenska Turistföreningens resehandbok nr 19 Värmland och Dal, tryckt 1911, presenteras däremot "Södra Ås brunns- och badanstalt, omgifven af vidsträckta barrskogar. Rum billigt i anstaltens villor samt kringliggande bygd. Vanliga varma badformer. Järnkälla. Massagebehandling." Tilläggs "Från öfre platån på Norra Åsberget vacker utsikt öfver större delen af Nedre Frykens dal." (sid 112). I skriftställaren Linus Brodins "Fryksdalen och Frykensäjöarna En handbok för turister" (titeln verkar välbekant!), 1923, betar det om Ås Brunn bl. a. "Denna anlades för cirka 50 år sedan av löjtnant Lagerlöf på Mårbacka, Selma Lagerlöfas fader. Läget är utmärkt, barrskogen vacker och promenadvägarna goda. Här finnes restauration och 30 rum för gäster." Som vi sett, anlades Ås Brunn tidigare än vad Brodin uppgett och löjtnant Lagerlöf var ej ensam om grundläggningen.

På sid 49 i häftet finnas införd en annons rörande "Södra Ås Brunn o. Badanstalt", överst återgivande ett samtida foto (troligen efter ett vykort) av restaurangbyggnaden sedd från väster med ett 15-tal brunnsgäster poserade stående och sittande. Texten lyder: "

(118 m.ö.h) i Östra Ämtervik i Värmland, uppnås från Fryksta station (några min, från Kil) genom 1 tim. ångbåtsfärd å Fryken till Bäviks brygga, därefter skjuts från Bäviks (7 km.) eller från Sunne järnvägsstation (14 km.) Högrest barrskog med talrika promenadvägar. Öppen 15 juni-15 aug. Rum i Solbacka och övriga brunnsvillor samt i kringliggande gårdar. Vanliga varma badformer. Järnkälla. Massage. Bröstsjuka mottagas icke. Läkare besöker brunnen. Prospekt genom brunns ägare, L Joh Olsson, Södra Ås, Ö. Emtervik (rikstel 6) samt genom S. T. F:s byrå." Olsson kom alltså tidigt att nyttja Svenska Turistföreningen som marknadsförare av sitt företag. Längre fram skulle samarbetet S T F - Ås Brunn, till vilket vi återkomme Södra Ås brunns – och badanstalt i Östra Ämtervik.

Hilda Erikssons epok

Vi har redovisat några prov på reklam kring Ås Brunn under Johan Olssons regim och vill ur jämförelse- och rättvisesynpunkt beröra trenne annonser från epoken Hilda Kristina Eriksson (f 1872). 13) I hennes tid fick det mesta vid brunnen förbli vid det gamla, men även hon hade en del nyheter att erbjuda bl. a. bastubad enligt finsk modell och nytt firmanamn nämligen Södra Ås Brunn & Rekreationsort. Ombyte förnöjer, heter det ju.

I en tidningsnotis från 30-talets början heter det t. ex. 3 km. från det ombesjungna Mårbacka.
Vidsträckt barraskogsomgivning med naturskönt läge och riklig tillgång till skogspromenader. Alla vanliga bad serveras.

Massagebehandling. Helpension fr. Kr. 4:- pr dag.

Vidare upplysningar lämnas av Hilda Eriksson, Södra Ås, Östra Emtervik.

Tel. Östra Emtervik 6 b."

En liten skrift kallad "Gösta Berlings land Sunne Fryksdalens centrum" 14) tryckt hos Lars Ramström, Sunne, 1935, innehåller å sid 33 en annons ur vilken vi saxar:

Öppet 15 juni - 15 aug.

20 rum i villan Solbacka och övriga brunnsvillor.

Helpension från 3,50 pr dag.

Sällskapsrum med piano. Olika slag varma bad. Järnkälla. Härliga skogspromenader. Busstrafik dagligen med Karlstad och Sunne.

Från de äldsta brunnskungörelserna erinrar vi oss, hur gästgivar-skjuts och båt hade varit de två kommunikationsmedel, som mera långväga brunnsgäster kunnat anlita vid resa till eller från Södra Ås. I 1900 -talets början drogs järnväg upp genom dalgången med närmaste station i Sunne blivande köping. Dit kunde man ta sej med häst och trilla och snart nog i automobil. Nu i mitten av 30 -talet dominerade redan omnibussarna helt landasvägastrafiken. Borta var gästgivar-skjutsarna, Frykenbåtarna gick visserligen alltjämt och ångloken på järnbanan, men de förde en ojämn kamp med de efter hand allt bekvämare och snabbare bussarna, med vilka man till en förhållandevis billig avgift kunde åka nästan vart man önskade sej. Men även landasvägasbussarna skulle konkurreras ut. Efter andra världskriget växte privatbilismen lavinartat, men detta faktum är förvisso en annan historia, som ej hör hit. Den sista här återropade annonsen från Hilda Erikssons era finns att läsa i Karlstads Tidningen den 17 juni 1939. Även inför denna en av fröken Erikssons avslutande säsonger som direktis vid Ås brunn, hade hon något extra att offerera sina gäster. Så här heter det: *"Alla sorters bad, speciellt tvålmassage, serveras av kompetent baderska. Nyhet för året: FINSK BAD-STU! Rofyllt vistelse i härlig barrskogsluft."* Etc.

Besökare

Vad var det då för människor, som sökte sej till Ås Brunn för lantlig avkoppling, bad, stärkande promenader, mat, sällskapsliv, källdrickning, ibland ett parti krocket, sömn, morgonväkt och varför inte en smula romantik? I det föregående har ej omnämnts namnet på en enda av de många gäster, vilka uppsökte brunnen under somrar, som länge sedan flytt. Åtskilliga brunnsbesökare kom troget tillbaka år efter år, och för deras del formade sej väl inrättning en till något av ett favorit- och stamlokal. Kundkretsen, på vilken nedan ges en alfabetiskt ordnad provkarta från tiden omkr 1910, innehöll i stort sett alla samhällsskikt från adel via prästfruar till företagare och tjänstemän men mera sällan bönder. Få helinackorderingar hörde åtminstone vid nämnda tid hemma i Östra Ämtervik eller Fryksdalen över huvud, det stora flertalet var tillresta från vilken ort är ej alltid möjligt att avgöra, då de samtida anteckningsböcker meddelaren haft att tillgå ej sällan saknar uppgifter härom.

Fru Teresia Ahlgren
 Fru o frk Almaström
 Hr o fru W Andersson, Stockholm
 Tullförvalt P G Appeltoft
 Professor o fru Aurivillius
 Rektor Johan Bergqvist, Lund
 Kassör K Brobäck
 Fru Börjesson, Göteborg
 Fru Lina Cassel, Sthlm
 Rektor Dahlman, Karlstad
 Frk Anna Danielsson, Kalmar
 Fru Hilma Edgren
 Frk Elin Edgren, Ransäter
 Ing Hjalmar Edlund
 Fru Helmy Eriksson
 Kapten Fitinghoff
 Fil stud Forsell, Lidköping
 Fru Dina Fryksenius (1873—1966) Mangskog
 Kammarjunkare von Geijer

Kapt Reinhold Geijer, Sthlm
 Frk Anna Gillstedt
 Frk Lovisa Grundaström
 Frk Gusti, Karlstad
Fru Görling
 Fru Betty Götberg -
 Frk Hagelqvist
 Fru Hammargren
 Fru Evelina Herin, Karlstad
 Frk Elsa Herin, d:o
 Folkskollärare O W Hertstedt
 Fru Holmbäck
 Fru Gunhild Johansson
 Fru Hulda Jonsson, Gerasby, Ransäter
 Axel J:son Gauffin, Sthlm
 Ida Jordman, Sthlm
 Edette Jepsen, Karlstad
 Sjukasköt Ingeborg Karlsson, Vänersborg
 Fru Kristoffersson, Lund

Frk Kvarnström
Maria Lanner, Emmaljunga
Frk Maria Larsson, Arvika
Fru Ebba Lidback, Karlstad
Telegrafkommiss Lignell, Karlstad
Frk Lignell
Fru Lilliehöök
Frk A Ljungberg
Karl J Lönnbom m fru
Fru Maria Moberg
Fru o frk Nilsson, Sthlm
Fru Hanna Nilsson, Molkom
Doktor Norén
Fru Naemi Norén, Sthlm
Fru Nordqvist
Lisa Norrbom, Ludvika
Fabrikör Adolf Nylén
Hr o fru Viktor Nyman

Alma Olsson, Sölvesborg
Fru Britta Olsson, Hammarö
Hilma Persson, Hälsingborg
Fru Britta Pettersson, Ransäter
Lektor E Pfannenstill
Fru Greta Sellberg, Sthlm
Frk Elsa Sellberg
Fredrika Sundberg, Göteborg
Frk Hanna Sundelius, Uddevalla
Doktor G Sundstedt
Lärarynna frk Gerda Svensson, Sthlm
Edit Södergren, Ludvika
Fru Elisa Terserus
Elisabet Torstensson, Edsvalla
Fru Undén, Sunne
Alma Warodell, Edane
Frk Warodell, Karlstad
Åhlén

Även om flertalet brunnsgäster sålunda var utsocknes, gynnades dock brunnens badhus med dess tillhandahållna sortiment kroppshygiene av ett tämligen stort antal östämtingar. För ex.vis år 1904 är namnen på åtminstone summa 83 badande personer kända -ovisst om statistiken är komplett - varav 35 ortsbör. Av dessa sistsagda kommer

8 från S Ås
5 från Prästbol
4 från vardera By, Skacksjö, N Ås
3 från Gårdsjö
2 från Högberg och
1 från vardera Stora Bonäs, S Gunnerudstorp, Sandviken, Visterud, Västmyr .

När andra världskriget led mot sitt slut återuppstod visserligen den anrika brunns- och badanstalten i Södra Ås likt en sagans fågel Fenix, men sin forna glans och storhet fann den aldrig. Tiderna och semestermöjligheterna var ej längre desamma som före kriget. År 1943 övertogs emellertid Ås Brunn i befintligt skick av makarna Arthur (f 1893) och Clara Carlsson (f 1893). Hustrun hade arbetat som kokfru i Norge i sju år och därefter förestått en restaurang i USA i nio år. Clara drev Ås Brunn som pensionat och kafé. Maken Arthur skötte badhuset och etablerade sej därjämte som cykelreparatör i ett uthus vid fastigheten Karlsro, där makarna bodde. I deras tid anlades en mindre dansbana på planen framför nuv hembygdsgården "*Norstastôga*" (denna var då ännu ej ditflyttad) och vid brunnen hölls sommartid välbesökta fester arrangerade av lokala sammanslutningar, som ex.vis Visteruds skytteförening, med uppträdande av bl. a. amatörteatersällskap från olika håll (Hedåsamatörerna m fl) och inte minst den från radion kända ensambeln Lergöken från Arvika. Allmän dans förekom förstås också i samband med festerna. 16)

Haglunds epoken

Makarna Carlsson överlät i sin tur Ås Brunn till köpman Gustaf Haglund i Visterud och hans svåger Hugo Larsson i Bössviken, vilka lät upprusta och renovera både restaurangbyggnaden d. v. s. huvudbyggnaden, Parkhyddan, Karlsro, badhuset och delvis även Solbacka. Den 1 juni 1949 kunde brunnen åter öppnas nu som s. k. Motell, flertalet gäster var nämligen bilburna. Motellet innefattade förutom bl. a. matsal och sällskapsrum 18 förnyade och nymöblerade gästrum, de flesta med moderna bekvämligheter. Värddinna var Haglunds syster frk Adelia och kokerska Dagmar Bengtsson, hon från hemmanet Bråten. I en förteckning över hotell, pensionat och näringsställen i Värmland, tryckt 1951, upplyses bl. a. om Ås brunn att det skulle ligga på höjden 80 m ö. h. (rätt siffra omkr. 140), antal rum i huvudbyggnaden 4, i annex 14, pris för enkelrum 3:- – 4:-, för dubbelrum 6:- – 8:-. Helpension med enskilt rum 8:50 – 11:-, helpension med delat rum per person 8:50 - 10:50. Ack ja, hur har ej priserna sedan dess förändrats! Om Ås Brunn heter det vidare: "Öppet 9/6 - 15/8. El. ljus och värme, w. c. Rinnande kallt vatten i en del rum. Nyrenoverat, fullständigt ny utrustning. Olika bad serveras. Härliga skogspromenader. Lämpliga utflykter: Mårbacka 3,5 km, Ö. Ämterviks k:a samt Herresta prästgård (Svartsjö k:a resp. Borg i *Gösta Berlings saga*) 6 km. Lämplig plats för vila och rekreation. Tel. under säsong Ö. Ämtervik 6 a, annan tid Visterud 25." Apropå outnyttjade reklamobjekt må här i förbigående anmärkas, att det torde ha varit först i den Haglundska regimen, som brunnen närliggande utflyktsmål omtalas med de namn, under vilka resemålen blivit kända i litteraturen.

Flera år efter det Gustaf Haglund avyttrat Ås Brunn konstaterade han öppenhjärtigt ungefär så här: "*Den sämsta affär jag nånsin gjort!*" Hans engagemang och satsning på Ås Brunn hade närmast haft som mål att söka återföra verksamheten i de spår och den anda som dragits upp av "*morbror Johan*". Förvandlingen från hälsobrunn i kristen stil till profan festplats med en skum dansbana ansåg Haglund med rätta skulle ha grämt och oroat Johan Olsson. 16)

Hembygdsföreningen

År 1955 förvärvades den forna brunns- och badinrättningen i Ås med mark, byggnader och delvis även lösöre av Ö:a Ämterviks då relativt nybildade hembygdsförening till det väl redan då ej minst med tanke på nedlagda renoveringskostnader facila priset av 25.000 kr. Har någon lust, kan han eller hon ju roa sej att bedöma med hur mycket brunnen sedan dess till följd av inflation, utförda förbättringar m. m. kan ha Under åren mellan 1957 och 1968 drev sedan hembygdsföreningen sommartid Ås brunn som vandrarhem i samarbete med S T F, tidigare i flera år som nämnts brunnens marknadsförare. Att anskaffa hågade föreståndare till vandrarhemmet var föreningen vid flera tillfällen ett stort bekymmer. Men det som sist och slutligen stälpte förutsättningarna för en fortsatt vandrarhemsverksamhet, blev den lokala brandmyndigheternas utdömande av flera lokaliteters befintliga beskaffenhet ur brandskyddssynpunkt. Det bedömdes helt enkelt ej lönsamt för föreningen att söka uppfylla de många krav, som i detta hänseende ställts. Bättre fly än illa fåkta fick bli föreningens paroll. En ej helt smärtfri reträtt blev dessvärre nödvändig.

Vid denna tidpunkt hade Solbacka gästgiveri uppstått. Brunnsvillan Solbacka, nydanaren Johan Olssons stolta skapelse, kom därmed att bli en så att säga naturlig fortsättning på Ås Brunn. Gästgiveriets "Den danske kro" grundare, den energiske och om sin föregångare Johan Olsson i vissa stycken påminnande Holten Lützhof, såg därtill i vandrarhemmet en besvärande konkurrent om nattgästerna och hade sålunda för sin del alls ingenting emot, att Ås Brunn oskadliggjordes genom att definitivt och slutgiltigt slås igen. Hans önskan gick i uppfyllelse. 1968 blev sista vandrarhemsåret. Därefter har Karlsro, Parkhyddan och även Restaurangen varit uthyrda till privatpersoner. Även om de stolta brunnstraditionerna numera och ej minst i dessa dagar med förnyad styrka fått fortleva genom ett utbyggt Solbacka gästgiveri, kan väl den minnestyngda Ås Brunn ändå ej sägas ha lagt sej att dö. Åtminstone någon gång varje sommar samlas här ännu östämtingar och utsocknes i festliga sammanhang. Måtte den sedvänjan få bestå länge än. I vår bygd är och förblir Ås Brunn ett omistligt stycke kulturhistoria, förutan vilken tillvaron skulle kännas både tom och fantasilös.

Noter:

1) "Har du troa?" lär den originelle B-s (1836 - 1910) ha sport på sitt oförfalskade värmländska idiom och fäst blicken i den hjälpsökande. Blev svaret jakande, kunde B bevisligen uträtta smärre under. "Ja tror, men gode Gud hjälp mej mä mi otro!" lär sedermera brunnsägaren Johan Olsson ha svarat. En gång kom B f. ö. på besök till Johan Olsson, en av stöttepelarna i ortens missionsförsamling och så småningom innehavare av Ås Brunn bl. a. under dess definitiva storhetstid på 1910- och 20-talet för att göra hans sällskap till ett anordnat väckelsemöte i hemmanet Älvbäck. Johans kände sej dock sjuk och låg till sängs och hade ingen tanke på att bege sej iväg till mötet, har det berättats. Då lät B bota Johan Olsson så att han strax kände sej frisk igen och kunde följa med till Älvbäck.

2) Olof Larsson Byström f 1840 21/10 i Ö Ämtervik g därst 1873 1/1 m Karolina (Lina) Nilstr f 1852 2/1 i Ö Ämtervik hade tidigare ägt men sålt "Östagar" i Svenserud. Hustrun led av äggvita. Makarna hyrde en tid bostad hos hem. ägaren Linus Furudahl i Södra Ås och bebodde södra delen av manbyggnings övervåning. "Vem ska hjälpa oss ur brännringarna?" lär Byström ha yttrat på tal om den dåtida politiska ledningen, en fråga, som f. ö. ej utan berättigande kan ställas även idag. Gubben var liten till växter, torr och magerlagd, hans gumma däremot stor och tung. Deras fosterbarn var Julius Andersson död i unga år son till hem. ägaren Anders Nilsson "på Hagen" i S:a Ås.

3) Kring sekelskiftet var Johan Hjelm (f 1857) från "där Fram" i Västmyr legitimerad massör och blivande brunnsägarinnan Hilda Eriksson hans medhjälperska. Hon var mera len i nyporna än Johan, som f. ö. var en belevad karl och umgicks bl. a. i kretsen kring familjen Chöler på Gårdsjö Massagerummet var förlagt i fruntrummet åt norr i badhusets övervåning.

4) Nils Johan Nilsson f 1856 26/9 och Lars Nilsson f 1858 17/11 i Ö Äterviks högsta nöje särskilt då den förstnämndes tycktes vara hattar. När man råkade gubbarna upprepade de om och om igen frågan: "Hatten, dô? Hatten dô?" Fick de så någon gammal avlagd hatt, rev de sönder den för att strax tigga en annan. Bröderna företog ibland långväga strövtåg i bygden men blev vanligen hejdade av någon, som kände dem, och hemskjutsade.

5) Åsensänka kan för närvarande ej med visshet identifieras. Hon hade emellertid varit gift med någon av de sista indelta soldaterna Ås för roten Norra Ås. Hon bodde vid denna tid i en mindre stuga belägen på en allmänning strax väster om knektbostället i N:a Ås. Gumman var enögd och robust, tämligen tjock. Hennes stuga är nu sedan länge borta, den försvann med gumman.

6) Hade varit änka men blivit omgift med rallaren Johan Björkman från Trångsund. Hon hade flera barn varav tre döttrar (en hette Anna, en Elsa). Fredrika flyttade sedermera med sina barn till Ransäter.

7) Bebodde "Mjölnerstôga" belägen i Skacksjö hemman helt nära rågången mot Kvarntorp. Omkr 1923 togs "Mjölnerstôga" ner, flyttades och sattes åter upp invid Ås Brunn. På sin nya tomplats gjordes stugan ett rum kortare på längden. Gamla tomtningen efter stugan är numera sedan länge helt bortodlad. Här finns nu ett potatisland.

Lina Nilstr f 1863 20/6 i 0 Åvik hade 1885 26/12 blivit gift med Axel

Fredrik Wickström f 1861 25/9. i Ö Ullerud. Makarna hade flera barn bl. a.

sönerna Karl Einar f 1892 10/8 i Ö Ä och Gustav. Den sistnämnde blev mag "Åsen" i S:a Ås och far till murarmästare Bengt Wickström och for till USA. Brodern Einar blev måg hos Per Söderberg i S:a Ås och gift med Hulda Söderberg. De köpte en del av egendomen "Där Fram" i S:a Ås och började bygga ett boningshus därstädes. Detta blev dock ej färdigställt. Einar och Hulda for till USA och sålde egendomsdelen, numera "Där Väst" kallad, till Hjalmar från Adamstorp i Ö Ullerud. Denne sålde i sin tur till Karl Persson "på Val" i S:a Ås, som överlät "Där Väst" till sin måg Göran Nilsson och dotter Elsa. Lina Wickströms arvingar sålde hennes stuga i S:a Ås i början av 1930- t. Anna Magnusson flyttade då hit och drev bl. a. kaférelse här under den s. k. AK-tiden.

8) Södra delen, sällskapsrummet, tillbyggd omkr 1914. Byggnaden har tvenne våningar med bl. a. matsal, kök, kammare och sällskapsrum å nedre planet samt fyra sovrum ett i vardera väderstreck å det övre.

9) Stugan flyttad omkr 1908 från hemmanet Nolbergasviken där den gick under namnet *"Kolifäjs-löcka"*.

10) I slutet av 1800-talet hölls handel i stugan, då envånings. I Johan Olssons tid tillkom övervåning och trapphus. Fastigheten benämns nu vanligen *"Karlsro"*.

Det gamla *"Brunnshag"* - med Karolina (Lina) Nilsdtr f 1850 16/9 i Ö Å och hennes mor Kajsa Nilsdtr f 1823 10/12 i Ö Å g 1849 26/12 med den senare som lösdrivare och i listan över obefintliga införde Nils Nilsson f 1820 13/7 i Ö Å - finns avfotograferat i form av ett tidigt vykort. Nuv verandan åt öster saknas på kortet; utvändig vindstrappa borttogs 1978. Efter en genomgripande renovering bor här nu Sven Lundberg, brunnsområdets idoge, ideellt arbetande lövrakare.

"Brunnshag" kallas numera vanligen "Parkhyddan".

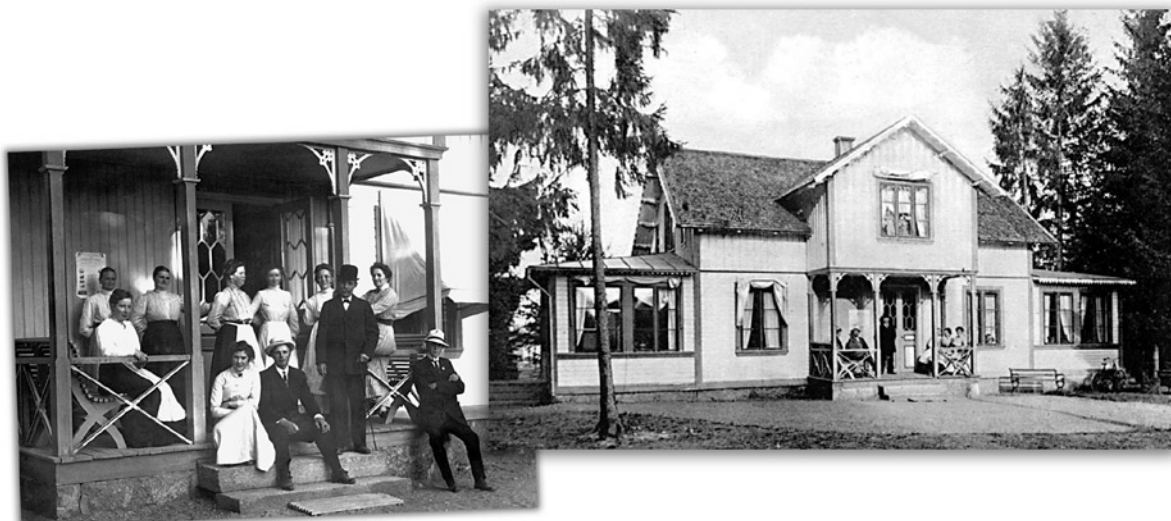
Att inte bara nyss omtalade rumspriser etc. stigit högst påtagligt sedan år 1926 utan även att allmänhetens värdering av surbrunnarnas läkande funktion sedan dess radikalt förändrats, omvittnar följande högst kuriösa uppgift. Avd 10 i anförd publikation (sid 182) bär den i våra ögon och öron sensationella rubriken *"Brunnar med radioaktivt vatten"*. Ej mindre än 19 olika orter i Sverige med dylika brunnar uppräknas däribland hör upp alla kärnkraftsmotståndare i V:a Ämtervik Sillegårdsbrunn. Goda västämtingar: Hur är det möjligt, att åtminstone flertalet gäster vid denna trevliga brunn ända in i sen tid bevisligen tycks ha överlevt besöken? Antingen måtte Er rädsla för radioaktivt vatten vara betydligt överdriven eller innehåller Er källa ingalunda det ämne Ni i reklamen uppgivit. . . Får vi möjligen be om ett förtydligande? Tack!

Här må det släktsambandet omnämnas, att Johan Olsson var Hilda Erikssons morbror. Johans hustru Emilia Olsdtr (f 1864) på gården *"när Ol Bengtsa"* i Skacksjö var nämligen moster till Hilda.

14) Redan den felaktiga titeln på häftet retar en rättrogen östämting så häftigt, att han egentligen ej ville nedlåta sej öppna detsamma. Vid denna tid, då den frejdade diktarinnan alltjämt levde, var det ju obestriddligen Mårbacka i Östra Ämtervik, som utgjorde turismens centralort i Fryksdalen och gör så än. Från Mårbacka har allt ädelt och skönt utgått, ett faktum, som sunneborna under hela 1900-talet på allt sätt sökt dölja. Sanningen de ej tålt höra är ju denna: Vad vore Sunne i kulturellt och turistiskt hänseende om det ej fått åka snålskjuts på Östra Ämterviks bekostnad.

Platt intet, käre läsare. Det är vi östämtingar, som mer eller mindre frivilligt bjudit sunneborna på konfekt. Själva hade de ingen.

15) Listan upptar självfallet ej namnen på alla brunnsгäster, som vid denna tid letat sej till inrättningen för längre eller kortare visiter. Här må därför ytterligare några namn räddas ur glömskan. Folkskollärare Erlander från Ransäter med maka föräldrar till bl. a. en ej helt obekant statsminister berättas ha varit inkvarterade i "Nästa" i S:a Ås under några brunnsbesök. Den numera kulturellt högtstående Ransäters socken hade ju bevaras väl ännu ej då nått så hög civilisationsnivå, att man höll egen hälsobrunn. En fröken Aulin, syster till kompositören Thor Aulin, besökte också brunnen, där hon ibland kunde förnöja gästerna med pianomusik under söndagseftermiddagarna, då även bygdens talrika ungdom brukade infinna sej för att få en glimt av "ståten".

Några stamгäster förefaller ha varit inte så litet originella till läggringen. Det är nog just de, som längst bevarats i minnet av de nu få kvarvarande ordsbor, vilka hade tillfälle att på nära håll iakttå brunnsnotabiliteterna, den gången, det begav sej. Vi låter vår tidigare sagesman Carl Hagestam berätta.

Doktor Sundstedt (jfr. ovan), seminarielärare från Nyköping, lär ha vistats under 12 säsonger omkr 1904 - 15 vid Ås Brunn. Han var ungtkarl, korpulent, gick välklädd omkring i stärkekrage och rökte tjocka, feta cigarrer, de senare inhandlade hos div. handlaren Olof Viktor Backlund (f 1863) i S:a Ås. Utöver Sundstedt besöktes brunnen av ytterligare tvenne lärare, varav den ene hette Pffannestill (jfr. ovan). Dessa tre sägs ha tagit sej an en fattig gosse i 10-12 års åldern och låtit denne få studera på deras bekostnad. Första åren bodde Sundstedt i "Nästa", senare hela tiden i "Väster Ångbröten" i N:a Ås. Sundstedt åtföljdes av en hushållerska. När Oskar "på Skogen" (d. v. s. Oskar Sundkvist i Ålkär-rasrud) kom med sin "köttvagn" passade hushållerskan på att proviantera. En gång hade hon köpt kött av en kvalitet, man ej tänkt sej. Hon fick då i uppdrag, att framföra klagomål nästa gång slaktaren "på Skogen" infann sej. Hon lär dock ha tyckt, att han såg sa trevlig ut, att hon ej velat andraga klander i anledning av tidigare köp.

Vid ett annat tillfälle, när Sundstedt fått krångel med magen, hade han blivit rådd att dricka enbärdricka. Till den ändan styrdes doktorn ut med korg och förklåde att insamla enbär. Det lär visst ha blivit magert med skörden. Han var nog alltför tung och ovan att ta sej fram i terrängen.

Kammarjunkare von Geijer (se ovan) var mycket sparsam, sägs ha medfört dotter (?) jämte en tax under brunnssejourerna. Till sin tro var han katolik. Den skämtsamme massören Johan Hjelm sa att Geijer var "kattolik".

16) Banan blev så småningom flyttad till "Gröna Lund", en plats belågen strax öster om "Våråsen" i Båvik, där dansbräderna så småningom fick ruttna ner, ett öde, som knappast någon bana i våra bygder undgått att röna.

Emterviksamatörerna

Inom Ö:a Ämtervik existerade vid denna tidpunkt ingen fastare teaterensemble. Emterviksamatörerna bidade alltjämt sina kommande triumfer, scenbyggnaden, åskådarläktaren vid Ås Brunn kunde ännu ingen drömma om. Att även en senare brunnsinnehavare, ortens hembygdsförening, medvetet kommit att vanhedra platser med dans, må vi ansvariga hoppas ej skall läggas oss och vår ogudaktiga hantering alltför hårt till last. Vi ville ju så gärna sträva att efter fattigt förstånd söka hålla föreningen och därmed brunnen vid makt genom att i någon mån tillgodose en ny tids behov av nöje och avkoppling. Dansbaneepoken nr II ser f. ö. dessvärre ut att gå mot ett brått slut. Den till midsommaraftonen 1969 iordningställda nuvarande banan avslöjar idag ohjälpliga ålderssymptom. Och levande dansmusik av tidens populära orkestrar med kilowattslukande förstärkare och allt, betingar närmast ofattbara summor. Det lönar sej ej längre att dansa på Ås Brunn.

Tillägg:

Johan Olssons reklamkonto anno 1928 för Ås Brunn utvisar, att han betalat införda annonser i följande avisor

NWT 3 ggr
Värmlands Läns Tidning
Sonne Tidningen Fryksdals Posten
Göteborgs Posten
Göteborgs Morgonpost
Småland Rundt

Sannolikt hade O därjämte låtit införa en "blänkare" i någon av S T F:s samtida publikationer. Utöver nyssnämnda organ nyttjade O vissa år även Bergslagens Tidning för annonsering.

Karlstad i maj 1980
Roland Kihlstadius

NWT 29/5 resp 2/6 1875
*Södra Ås, Brunns- och Badinrättning,
belägen i Östra Emterviks socken _ mil från Herresta ångbåtsbrygga vid
Sjön Fryken, öppnas för i år den 18 nästa Juni. För Brunns- och Badinrättningens besökande som
böra medföra badlinne, finnes god tillgång på logis i de till Brunnens närhet belägna gårdar.
Gyttjan och Brunnsvattnets godhet är vitsordad af professorerna Hamnberg och Höök i Stockholm,
hvilka derå anställt vederbörlig undersökning.*

Östra Emtervik och Korterud den 22 Maj 1875.

*Erik Jonsson.
Brunnsintendent*

Ur sockenstämmoprotokoll 1855:

*"Fattighjon, som anses kunna hafva nytta af att bada vid Södra Ås hälsobrunn, äger att dervid inställa sig för bads erhållande, hvilka betalas af fattiggassan. Dock skall den, som är i behof att besöka brunnen, inställa sig hos fattigvårdsstyrelsens ordförande, hvilken eger pröfva nödvändigheten och utfärda bevis derom, huruvida den fattige må intagas på fattiggassanas bekostnad, och skola härvid barn och yngre personer företrädesvis ihågkomma. Slutligen önskade direktionen framställning derom till brunnsintere-
sesenterna, att inskrifningspenningar för fattighjon ej påräknas".*

Selma Lagerlöf och Ås Brunn

I kap. Den nya lagården, i biografen Mårbacka, 1922, skriver Selma Lagerlöf bl. a.: *”Halvvägs mellan Mårbacka och Gårdsjö (anm där löjtnanten f. ö. hade bott med sin familj åren 1849—53) låg Ås Brunn, en gammal badanstalt, som han hade företagit sig att modernisera. Han hade byggt ett nytt badhus där, anställt badare och baderskor och hade hoppats, att sjuka i massor skulle strömma dit, men också detta hade slagit fel. En och annan sjukling kom nog. Men det lönade sig knappast att hålla badhuset öppet.”*

I avsnittet Efterskrift i samma verk skriver författarinnan:

”När jag kom till vägkorset, där det var slut på bygatan och stora landsvägen tog vid, (vägkorset vid missionshuset i Södra Ås) skulle det ha varit bra roligt att få rikta hans (löjtnantens) blickar uppåt mot badhotellet, som låg där i backarna, (Solbacka gästgifveri) och berätta för honom, att Ås Brunn numera besöktes av hundratals badgäster varje sommar. Det skulle ha glatt honom, att den tanken, som han hade haft, att där borde kunna bli en stor badanstalt, inte hade varit så alldeles förfelad.”

År 1919, när Selma passerade Södra Ås i sin trilla, hade besöksfrekvensen vid Ås Brunn höjts högst markant jämfört med 1860-talet. Fotografiet på Selma i sin hästdroska finns i hembygdsföreningens bild databas och pryder även 20 kronors sedeln fast där spegelvänd.

Så långt författarinnan Selma Lagerlöf 1858 - 1940, som själv i sin barn- och ungdomstid hade anledning att nyttja brunnsinrättningen. (Jfr kap Barnjungfrun i Mårbacka, 1922). Att dr. Lagerlöf genom sin diktning och fädernehemmet Mårbackas nära grannskap till brunnen kom att bidra till dess under 1900-talet ökande popularitet får anses troligt.

Det finns många berättelser om folk och platser ur verkligheten i Östra Ämterviks historia, som gett Selma Lagerlöf uppslag till många av de berättelser som finns omskrivna i hennes böcker.

Östra Ämterviks hembygdsförening vill bevara denna unika historiska kulturmiljö samt i modern anda göra detta tillgängligt för alla genom vår berättartradition. Vi fortsätter samla in och arkivera det som finns i ämnet innan alla som vet något gott ur tiden. Ett arbete som bedrivs i ideell anda.

ÖSTRA EMTERVIKS HEMBYGDSFÖRENING

Föreningen bildades 1948, och har ca: 400 medlemmar. Hembygdsgården ligger på den mark som tidigare var brunns- och badanstalt. Ås Brunn startades år 1855 av Selma Lagerlöfs far, löjtnanten Erik Gustaf Lagerlöf och hans svärfar, brukspatronen Carl Johan Wallroth.

Hembygdsgården är öppen hela året under våra arrangemang, med huvudsakligen större inriktning på sommarmånaderna, juni till slutet av augusti. Servering av kaffe och visning av hembygdsgården på andra tider ordnas efter överenskommelse. Vinterbonade lokaler värms upp vid behov.

Nuvarande verksamhet:

- Fester, samlingar och arrangemang
- Uthyrning av Ås Brunn
- Östra Emterviks Fonden
- Östra Emterviks Sparbanks Museum
- Årets Östemting
- Årstidskriften Östemtingen
- Bygdeboksutgivning planeras
- Östra Emterviks Arkiv
- Ortsnamninventering
- Försäljning av egen utgivning av Domböcker
- Uthyrning av hemsidplats
- www.ostra-amtervik.se/hbf
- Bilddatabas på hemsidan

Våra återkommande arrangemang:

- Midsommarfirande
- Ekumenisk friluftsgudstjänst
- Bonnrock, traktens bönder spelar rock 'n' roll på logen.
- Veteranfordonsdag och mopedrally
- Barnteatervecka
- Lagerlöfsfest med brunnsfest och amatörteater
- Hembygdskvällar med olika teman

Ordf. Gunnel Lagerquist
Hagen, Södra Ås
686 96 Östra Ämtervik
0565-302 86
070-964 56 25
e-post: glagerquist@hotmail.com

ÖSTRA EMTERVIKS HEMBYGDSFÖRENING

Lokalthistorisk textkälla: Roland Kihlstadius

Grafisk formgivning: Marie Söhrman